

Ірина БОКАЛО

ЕТАЛОН ДІВОЧОЇ КРАСИ У НАРОДНИХ ПІСНЯХ ПРО КОХАННЯ

Викладено народнопоетичне сприйняття дівочої краси: зовнішності, одягу, вінка, прикрас. Досліджено образ коси у народних піснях про кохання. Проаналізовано низку художніх засобів, завдяки яким ідеалізується образ красивої дівчини в українських народних піснях про кохання.

Ключові слова: народна пісня про кохання, образ дівчини, етностетика, сталі епітети, символи.

© І. БОКАЛО, 2016

Значну роль у виборі пари відіграла зовнішність. У морально-етичному плані поняття зовнішньої краси співвідносилось з ідеальною поведінкою, яка визначена була традицією для молодих людей напередодні одруження: чесність, чемність, скромність, акуратність тощо: «Аксіологічні стандарти внутрішнього світу молодих людей та їх фізична зовнішність, тобто виключно індивідуально-особистісні прикмети, а не соціальний статус, є основними при виборі нареченої (нареченого). Цей органічний синкретизм внутрішніх і зовнішніх ознак в основному впливає і на зародження особливого почуття — кохання, присутність якого для щасливого шлюбу є обов'язковою» [2, с. 232]. Отже, зовнішня краса тільки доповнювала перелік цих чеснот.

Традиційне суспільство визначило норми і для такого поняття, як зовнішня краса — це найпоширеніші ознаки людини: ідеалом краси є антропологічний стандарт, а не виняток із нього [4, с. 181]. Народна пісенність художньо «опрацювала» антропологічний стандарт парубка та дівчини і створила визначені ідеальні образи завдяки типізації ознак.

Вибір, типізація, закріплення постійним вживанням цієї образності відбувається в душі етностетики. «Постійні тропи означають улюблені кольори, які стосуються вибраних дерев, рослин, птахів тощо, або ж навпаки, означуване слово, а також предмет, до якого воно стосується, викликають до себе негативне ставлення. Вони були первісно насажені емоціями поета, виражали його естетичний смак, мораль і етику народу» [7, с. 12]. Серед найпоширеніших постійних епітетів, які стосуються зображення вроди дівчини, можна назвати *карі очі, чорні брови, біле тіло, руса коса, дівка красна, мила чорноброва, біле/рум'яне личко, білі рученьки* тощо.

Еталон краси дівчини є національно зумовленим. Традиційні уявлення українців про зріст відповідали антропологічному стандарту, що знайшло своє відображення у досліджуваному жанрі. Аналізуючи українські народні пісні, М. Гримич дійшла висновку, що пріоритети щодо невеличкого зросту хлопця й дівчини варто пояснювати тим, що «українська порода» в ХІХ ст. була переважно низькорослою, що було зручно для хліборобської праці, тому цей стандарт вважався бажаним [4, с. 181]. Невисокий зріст дівчини часто згадується в ліричних піснях: «Сусідо мила, сусідо близенька, Красна, хороша, невеличенька» [16, с. 89.].

Відповідно й ідеальні риси обличчя, описані у народних піснях про кохання, співвіднесені з антропо-

логічним стандартом. У піснях про кохання неузгоджені означення на зразок «дівчина з чорними очима» та епітети *милий чорнобривий* чи *мила чорнобрива* стали постійними. Для підтвердження цієї думки можна навести чимало прикладів:

*Така красна — коби рожа,
Як тополя, така гожа,
А в рум'яню така сила,
Що всі цвіти погасила* [16, с. 39].

Естетизм підсилюється порівняннями дівчини із рожею, тополею, червоною калиною. Вона красива й доглянута, у неї «брови як шнурочок», «стан тоненький», «походонька пишна».

Догляд за красою вимагав від дівчат дотримання низки вимог: «Красиві ті, що очі чорні, рот маненький, ніс кирпатий, по зросту щоб ни здорові і ни малі, щоб і ни товсті, волосся чорни, на обличу круглолиці і білолиці. І часто дівчата умивають ця пахучим милом і мажуть лице маслом щоб ни загорало лице, і волосся примазують оливою» [8, с. 447]. Навчити дівчину правильно доглядати за собою було завданням матерів:

*— Ой я в полі була,
Пшениченьку жала, —
На те мені мати платок дала,
Щоб не загоряла* [5, с. 180].

За народною традицією, високо цінувалася і природна краса. Вживання промислових косметичних засобів для дівчат не було звичкою, тому у піснях акцентується на природній красі, а не на штучно створеній: «Я на своє біле личко Пудру не купую» [15, с. 80], «Я ся не маюю, ані не фарбую, Я на своє личко фарби не купую» [15, с. 42]. Часто для підкреслення своєї краси дівчата використовували природні матеріали: «Буду малювати личка малинами, очка чорницями» [15, с. 42].

Поняття дівочої краси було складним і неоднозначним. Головною ознакою дозрілості дівчини було довге волосся, відповідно і довга коса. Це неодмінний атрибут дівчини у традиційній культурі українців. Дівоча коса була не лише зовнішнім маркером віку і соціального статусу, а й мала величезне символічне навантаження, адже ритуали, пов'язані із дівочою косою, виконували під час весілля (розплітання/заплітання коси, вплітання весільного вінка, покривання голови/відрізання коси), а також під час покривання покритки на знак переходу дівчини у статус покритої жінки. Частими у народних піснях про кохання є сталі епіте-

ти *руса (жовта, довга) коса, коса до пояса*. В основному образ дівочої коси у народних піснях символізує дівочтво і невинність, відповідно і всі ритуальні дії з косою мають відтінок ритуального значення.

У піснях про кохання коса вказує на дівочий стан: росте коса — дівчина залишається неодруженою. Вона не приймає пропозицій парубка, тобто ще залишається у батьківському домі, і відмовляє йому так: «Я твоя не буду. Росте коса до пояса, — гуляти я буду» [5, с. 213].

Безтурботне життя у домі батьків залишається для дівчини періодом, коли вона «гребінчиком русу косу чесала» [16, с. 349]. Розчісування коси у ліричних піснях символізує підготовку дівчини до заміжжя, також демонстрація коси є засобом привабливості парубка: «Розчешу я русу косу восени, Щоб до мене жвавий хлопець приходив» [16, с. 7]. Два маркери (пора — осінь, подарунки парубка) конкретизують бажання дівчини привернути увагу до себе, утворити пару. Розчісування коси восени є своєрідною демонстрацією того, що дівчина ще не зашватана і хоче привабити хлопця.

Лакмусом у віковій паспортизації жіночого вбрання є конструкція дівочого головного убору, який передбачає наявність відкритого волосся. Сховане жіноче волосся засвідчує сховану і впорядковану сексуальну силу жінки [11, с. 31], відповідно й зображення упорядкованої дівочої зачіски є метафорою упорядкованого інтимного життя дівчини. Тезу можна проілюструвати прикладами порушення цієї норми, які найчастіше зафіксовані у баладах і піснях про кохання, в яких йдеться про дошлюбні інтимні стосунки. Наприклад, дівчина народжує дитину, вирішує її втопити (пустити на воду), але рибалки вчасно рятують дитя, приносять його «на казенний двір» або в інше місце, де має відбутися перевірка красунь:

*Всі дівочки, як квіточки, перед пана ішли,
Вна си кожда на голові по вінкові несли.
Лиш молода Катеринка ззаду поступала
Та й на свої головочці вна вінка ни мала* [18, с. 173].

Ця балада з Бойківщини, як і низка пісень про кохання, вдало ілюструє силу дії морально-етичної норми про можливість носити вінок тільки дівчатам, тому навіть величезний сором і страх перед покаранням не можуть примусити дівчину одягнути вінок. У варіанті пісні з Полтавщини вжито цікаву деталь: усі «почесані дівчата» з вінками, а одна «нечесана»

без вінка [13, с. 120]. Протиставлення почесані/нечесана відповідає коду з вінком/без вінка, а значення цих кодів однакове і виявляється у протиставленні: «чесні дівчата» — дівчина, яка втратила цноту. Глум над тими, що не доносили вінця, і над їхніми батьками найдошкульніше виражався у весільних піснях [3, с. 176].

Розпущена коса може символізувати також стан тривоги, збентеження дівчини, глибоких її переживань через зраду. Метафорично коса як знак упорядкованості розпускається, руйнується, так само як руйнуються стосунки дівчини з тим, хто її обманював, упорядкованість її духовного світу порушується: «Ой чиї ж то трави, чиї то покоси, Чия ж то дівчина розпустила коси?» [14, с. 317].

Особливого символічного значення набувають у піснях про кохання мотиви про покривання коси, адже вони суголосні із весільним ритуалом покривання нареченої. Зафіксований у народних піснях про кохання стан переходу з однієї соціально-вікової категорії в іншу відбувається за допомогою образу коси. Цей лімінальний стан пов'язаний із втратою коси. Втрата волосся, як зазначила О. Івановська, тотожна втраті права перебування у попередньому статусі. У родинній обрядовості, ритуалах ініціального характеру (пострижини, перші заплітки, розчісування та «обтинання» коси нареченої, передпологове розпускання коси, табу на розчісування та постриження волосся як складова жалоби за небіжчиком) цей мотив характеризує стан сепарації лімінальних осіб [10, с. 37]. Тобто фактично дівчина, яка позбувається своєї коси, перебуває у стані переходу із дівочтва у стан заміжжя. З огляду на це особливої уваги потребує мотив розчісування коси і пускання волосся на Дунай:

*Тихо, тихо Дунай воду несе,
А ще тихше дівка воду чеше.
Що начеше, — то на Дунай несе,
Що розпусте, — то на воду пусте* [15, с. 277].

У цьому трагізмом позначеному мотиві йдеться про зражену дівчину. Вона відправляє свою косу (волосся) у «чужий» небажаний простір: «Що начеше, то й на Дунай несе: пливи, косо, під темний луг просто» [16, с. 342]. Коса має пливати до козака (в деяких варіантах — це вдовин син), який зрадив дівчину (місце зради означене — у темному лузі) і покинув її.

Подібний мотив знаходимо й у весільній пісенності:

*...Ой що начеше, на тихий Дунай несе...
Ой пливи, косо, під свекрухин дім просто,
Та й послухай, що свекруха говорить* [1, с. 181].

Цю весільну пісню виконують під час ритуалу розплітання коси. Тут дівчина просить, щоб коса пливла до дому її свекрухи, щоб довідатись, яке на неї чекає майбутнє, що про неї говорить свекруха. Волосся як вісник першим має перетнути межу свого/чужого простору. Прощання з косою як ознакою дівочього стану у весільному обряді емоційно насичене. Ці два варіанти мотиву мають діаметрально протилежне символічне значення: весільна пісня, по суті, відображає морально-етичну норму прощання з косою, молода у цьому тексті постає як зразок, як ідеал нареченої; мотив пісні про кохання ілюструє ситуацію порушення традиційних заборон статевих дошлюбних стосунків, втрату цноти до весілля й очікування відповідного за це покарання.

Вінок, який був неодмінним атрибутом дівчини, позначав не тільки її належність до відповідної соціовікової групи, а й незайманість, через що набув значного символічного значення. «Барвінковий вінок мислиться теж як символ дівочої цноти. Вінок взагалі — це безконечник, символ круговороту сонця» [7, с. 18]. Образ дівчини у віночку — один з найскравіших прикладів добропрекрасності українського фольклорного образу, що гармонійно поєднує у своєму змісті естетичне (вінок як прикраса) з етичним (вінок як дівоча честь) [2, с. 234]. Вінки плели із живих і штучно виготовлених квітів, трав, часом уплітали гілочки дерев, пір'я чи інші декоративні елементи. Окрім рослин, у вінку використовувалися оздоба з пташиного пір'я селезня, півня, павича. Тим, на думку О. Івановської, підкреслювалося бажання прийняти владу чоловіка з означеного тотему [10, с. 151].

У народних піснях про кохання безпосередніх описів самого вінка не знаходимо; крім сталого епітета «барвінковий», трапляються інші — «павляні», «з чистого золота, а хоть не злотий, то золотом надуваний» [16, с. 391] тощо. Втрата вінка є метафоричним означенням втрати незайманості:

*Ночувала другу в калиновім лузі,
З тобою не звінчана буду.
Ночувала третю в хрещатім барвінку,
Я з тобою не звінчана в вінку* [16, с. 98].

Шкодуючи про вчинене, дівчата намагаються відшукати свій вінок, повернути його. Покарання за це

для них — шлюб без віночка. Повсюдно в Україні побутували суворі звичаї громадського суду й покарання зведених дівчат. Міра й способи покарання скрізь були приблизно однаковими: обрізання коси, запрягання у віз або надягання хомути, обмазування голови і воріт дьогтем, покриття хусткою голови [3, с. 178]. Страх перед таким покаранням був надто великий, тому часто дівчата почувалися у повній безвиході: «Зав'язала головоньку —// Не розв'яжу до віку!» [16, с. 354].

Отже, народні пісні про кохання свідчать, що врода і зовнішність дівчат були важливими критеріями у виборі подружньої пари. Українці втілювали у народних піснях свій еталон краси. Однак до уваги бралися ще й моральні якості дівчини. Народна лірика кохання оспівала чесність, доброту, акуратність, чистоту та охайність дівчини. Символічним маркером стала коса, а зачіска свідчила про особливості певного статусу дівчини. Своєрідна роль належить вінку, адже саме цей атрибут символізував готовність дівчини до шлюбу і її незайманість.

1. Весілля в містечку Монастирище Липовецького повіту Київської області // Весілля. — Київ : Наукова думка, 1970 — Кн. 1. — С. 147—219.
2. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Я. Гарасим. — Львів : Українські технології, 2010. — 376 с.
3. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX — 30-ті рр. XX ст.) / Г. Горинь. — Київ : Наукова думка, 1993. — 200 с.
4. Гримич М. Традиційний молодіжний фольклор: соціологічний підхід / М. Гримич // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження : у 5 т. — Київ : Дуліби, 2010. — Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. — С. 169—218.
5. Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях / Б.Д. Гринченко. — Чернигов, 1899. — Т. III: Песни. — 767 с.
6. Дей О.І. Поетика української народної пісні / О.І. Дей. — Київ : Наукова думка, 1978. — 251 с.
7. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріал до лекції) / І. Денисюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Вип. 31. — Львів, 2003. — 22 с.
8. Дикарев М. Збірки сільської молодіжки на Україні / М. Дикарев // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження : у 5 т. — Київ : Дуліби, 2010. — Т. 2. — С. 432—535.

9. Івановська О.П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. Навч. посібник / О.П. Івановська. — Київ, 2002. — 264 с.
10. Івановська О.П. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності / О.П. Івановська. — Київ, 2005. — 228 с.
11. Косміна О. Дівоче вбрання / О. Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження: у 5 т. — Київ : Дуліби, 2010. — Т. 2. — С. 20—31.
12. Малинська Н.А. Символіка вінка і персня в українському фольклорі / Н.А. Малинська, О.Г. Церковняк-Городецька. — Вінниця, 2008. — 176 с.
13. Милорадович В.П. Сборник малорусских песен Лубенского уезда Полтавской губернии / В.П. Милорадович // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Харьков, 1897. — Т. 10. — С. 1—223.
14. Народні пісні: Записи Людмили Єфремової. — Київ : Наукова думка, 2006. — 575 с.
15. Пісні кохання. — Київ : Дніпро, 1986. — 367 с.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. — Санкт-Петербург, 1874. — Т. 5: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. — 1229 с.
17. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. — Київ, 1974. — 782 с.
18. Фольклорні матеріали з отчого краю / зібрані Василь Сокіл та Ганна Сокіл ; у ноті завела Лариса Лукашенко. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1998. — 614 с.

Iryna Bokalo

THE ETHALON OF WOMEN BEAUTY IN FOLK LOVE SONGS

It is presented the perception of folk young ladies' beauty, appearance, clothing, wreaths, decorations. There is the image of braid in folk songs about love. Analyzed a number of artistic means by which image of a beautiful girl is idealized in the Ukrainian folk love songs.

Keywords: folk love song, the image of a girl, etnoesthetics, fixed epithets, symbols.

Ирина Бокало

ЭТАЛОН КРАСОТЫ ДЕВУШКИ В НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ О ЛЮБВИ

Изложены народнопоэтические восприятия девичьей красоты: внешности, одежды, венков, украшений. Исследован образ косы в народных песнях о любви. Проанализирован ряд художественных средств, благодаря которым идеализируется образ красивой девушки в украинских народных песнях о любви.

Ключевые слова: народная песня о любви, образ девушки, этноэстетика, постоянные эпитеты, символ.